

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 5 Sayı: 2 Ağustos 2022

ss. 682-699

Makalenin Geliş

Tarihi

17/07/2022

Makalenin

Kabul Tarihi

29/08/2022

Yayın Tarihi

30/08/2022

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE HORASAN

Süleyman Anıl TOMBAK¹

ÖZET

Klâsik Türk şiiri; kaynak, materyal ve içerik yönünden oldukça zengin bir edebiyatın mahsulüdür. Klâsik şiir, içerisinde değerli taşlar, madenler, çiçekler, halk inanışları ve bunun gibi birçok unsuru barındırması yönüyle ön plana çıkar. Klâsik Türk şiirinin bu kadar geniş bir yelpazede ürün sunmasının pek çok sebebi vardır. Bunlar içerisinde Osmanlı Devleti'nin geniş bir coğrafyaya hükmetmesi, bu coğrafyada farklı kültürlerin bir arada bulunması ve çeşitli inanışlara ev sahipliği yapması bu etkenler arasında sayılabilir.

Söz konusu coğrafya içinde bir ordu disipliniyle altı yüzyıl boyunca varlığını sarsıcı bir değişikliğe uğramadan sürdüren klâsik Türk şiirinde dikkati çeken başka bir unsur da bölge isimlerinin kullanımudur. Bölge isimleri divanlarda farklı özellikleriyle ön plana çıkar. Bu isimlerden biri de "Horasan"dır. Tarihi, edebî ve coğrafi zeminde böylesine etkili olmuş bir merkezin Divan şairlerince de göz ardı edilmiş olması mümkün değildir. Bu sebeple Horasan'ın Divan şairlerinin gözünde nasıl bir yer tuttuğu ve onların hayal dünyasında nasıl ele alındığı merak konusu olmuştur. Bu makalede "Horasan" isminin çeşitli kullanımı ve bu ismin zamanla kazanmış olduğu anlamlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk şiiri, Horasan, Horasan Kılıcı, Horasan Zahidi

¹ Dr., Eski Türk Edebiyatı, s.aniltombak@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-0663-2239

KHORASAN IN CLASSICAL TURKISH POETRY

ABSTRACT

Classical Turkish poetry; It is the product of a very rich literature in terms of sources, materials and content. Classical poetry comes to the fore as it contains precious stones, metals, flowers, folk beliefs and many other subjects. Of course, there are many reasons why classical Turkish poetry offers such a wide range of products. Among these, the Ottoman domination of a wide geography, the fact that different tribes lived together in this geography and hosting various beliefs can be counted among these factors.

Another striking element in the classical Turkish poetry, which continued its existence for six centuries without a shocking change with the discipline of an army, is the use of regional names. The names of the regions come to the fore with their different characteristics in the divans. One of these names is "Horasan". It is not possible for a center that has been so influential on historical, literary and geographical grounds to have been ignored by Divan poets. For this reason, it has been a matter of curiosity how Khorasan occupies a place in the eyes of Divan poets and how they are handled in the world of imagination. This article will focus on the various uses of the name "Horasan" and the new meanings it has acquired.

Keywords: Classical Turkish poetry, Khorasan, Khorasan Sword, Khorasan Zahid

1. Horasan

Horasan ismi Eski Farsça olup “güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi, doğu bölgesi” anlamlarını taşımaktadır. Horasan, tarihte İran’ın kuzeydoğusunda yer alan geniş bir coğrafi bölgenin adıydı. Günümüzde ise bu bölgenin toprakları Türkmenistan, Afganistan ve İran sınırları içerisinde bulunmaktadır (Çetin, 1998: 234).

Horasan, değişik kavimlerden oluşan bir yapıya sahiptir. Bunun nedeni Horasan’ın göç yolları üzerinde bulunmasıdır. Hunlara ve Göktürlere bağlı çeşitli Türk boyları -Arapların ve Cengiz Han’ın istilasından sonra Moğollar da-Horasan’a yerleşen unsurlar arasındadır. Etnik yapıdaki karışıklık Horasan’da farklı dillerin konuşulmasına ve farklı kültürlerin kaynaşmasına sebep olmuştur. 10. yüzyılda Arapça, Farsça ve Türkçe bu bölgede yaygındır (Çetin, 1998: 235).

Horasan diyarı olarak bilinen bölgede pek çok tasavvufi ekolün kurucusunun yetiştiği ve Anadolu’nun İslamlaşmasında da bu mutasavvıfların etkin rol

oynadıkları görülmektedir. Özellikle Horasan, tasavvuf tarihinde etkin bir konuma sahiptir (Özsoy, 2014: 86). Bunların yanında Horasan, Klâsik Türk edebiyatı için de önemli bir yerdedir. Klâsik edebiyatın kuruluş dönemi yazarlar kadrosuna bakıldığında Mevlana, Ahmed Fakih, Dehhânî, Âşık Paşa ve bunlara eklenecek başka adların Horasan'la ilişkili olduğu ortadadır. Bir kültür ve edebiyat havzası olan Horasan'ın Anadolu'daki Türk edebiyatının doğuşunda mutlak bir etkisi vardır (İsen, 2006: 537). Bu durumda mevcut deliller karşısında Anadolu ve Azerbaycan sahasına intikal etmeden Oğuz lehçesiyle Klâsik edebiyatın önce Horasan kültür havzasında geçirilmiş bir hazırlık devresi olduğu söylenebilir. Türk filolojisinin Horasan bölgesi Oğuzcası ile Anadolu Selçukluları Türkçesi arasında bir fark bulunmadığına dair vardığı netice ile bu durum filolojik yönden de desteklenebilmektedir (Akün, 1993: 393).

Horasan bölgesinin Anadolu'daki Klâsik Türk şiirinin doğuşuna ve gelişimine nasıl bir etkisi olduğu, Anadolu'da aruzun en eski şairlerinden sayılan Ahmed Fakih'in, Türkçe tasavvufi edebiyatta önemli bir yer tutan Âşık Paşa'nın, Dehhânî'nin ve Hasanoğlu'nun da Horasan asıllı olduklarına dikkat edildiğinde görülecektir (Akün, 1993: 393).

Batılıların "Büyük İran Rönesansı" olarak adlandırdıkları, 10. yüzyıldan itibaren bilim, kültür ve sanat hayatında görülen gelişmelerin, İran ve Azerbaycan gibi Fars kültürünün merkezlerinde değil, daha ziyade yeniliklerin kolayca ortaya çıkabildiği Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde gerçekleşmesi önemlidir. Zira Türk, Fars ve Arapların ortaklaşa gerçekleştirdikleri bu gelişmenin beşiği olan coğrafi bölge, bir başka isimlendirmeye Türklerin yoğun olarak yaşadığı Türkistan'dır. Tarihî zaruretlere sebebiyle bu bölgede oluşan Fars dilli bu ortak edebiyat, Anadolu'da gelişen Klâsik edebiyatın da kökenini teşkil eder (Arı, 2006: 283).

Hatta Farsça edebiyatın temeline bakıldığında sebk-i Horâsânî/Türkistânî isimlendirmesiyle karşılaşmak mümkündür. Sebk, sözlük anlamı olarak bir madeni eritip kalıba dökme manasına gelir (Şecîî, 1340/1962: 1). Kalıba dökülmüş bir altın veya gümüş parçası "sebike" şeklinde adlandırılmaktadır. Bir maden eritildikten sonra nasıl kendine has bir şekle büründürülüp satışa sunuluyorsa şair de kullandığı kelimeleri kendine has bir şekilde yorumlayarak okuyucunun beğenisine sunar (Abdûmelikiyan vd. 1393/2013: 11).

"Sebk, bir yazarın ya da şairin kendi eserinde dikkatli bir okuyucunun dikkatini çeken, tekrar edebilen ortak özellikleri anlatan bir terimdir. Kelime

aynı zamanda terkip ve kelime tercihiyle düşünceleri dile getirme yöntemi sayesinde anlaşılmanın bir yolu ve şairin ya da yazarın arzu ve fikirlerini aktarmak için kullandığı özel bir yol anlamlarına gelir.” (Babacan, 2012: 19).

Büyük Horasan coğrafi açıdan şimdiki Horasan’ın kuzeyi ile Tacikistan, Afganistan, Türkistan ve Mâverâünnehir bölgelerini kapsadığından üslupbilimciler ve edebiyat tarihçileri bu üsluba Sebki Türkistânî de demektedirler. Ayrıca İslâmiyet’in kabulünden sonra 9. yüzyılın yarısından 11. yüzyılın sonuna kadar Derî Farsçası ile yazılmış manzum ve mensur ilk eserler Büyük Horasan bölgesinde meydana getirilmiştir. Bu yüzden bu eserlerin üslubu Sebki Horasânî olarak adlandırılır (Şemîsa, 1374/1996: 12-13).

Muhtemelen Fars şiirinin diğer devirlerinin üslupları da şiirin olgunlaşım geliştigi yerlere göre isimlendirilmiştir. (Sebki İrakî, Sebki Horasani) Bu isimlendirmelere rağmen bazı araştırmacılar, şiirin değişiminde yerin bir dahiliyeti olmadığına inanmaktadır. Sebkler, zamanlara ve tarihin belirli devirlerine bağlıdır. Bu sebklerden her biri bir yerde doğup gelişmiş ve o geliştigi yerin ismiyle anılmıştır (Yahakkî, 1388/2009: 385).

Sebki Horasânî tarihsel zemin olarak Tâhirîler (821-873), Saffârîler (867-1003), Sâmânîler (819-1005) ve Gazneliler (969-1187) dönemlerini kapsamakta olup özellikle Sâmânî ve Gazneli dönemleriyle alakalıdır (Şemîsa: 1374/1996: 20) Çünkü “Tâhirîler ve Saffârîler dönemine ait ilk Farsça şiirler üslup açısından, özellikle de bu şiirlerden bir kısmının aidiyetinin sıhhatinde şüpheler olması dolayısıyla çok fazla bir önem taşımazlar” (Çiçekler, 2006: 14).

Tarihî ve edebî zeminde böylesine etkili olmuş ve hatta bir edebi üsluba isim olabilmış bir merkezin divan şairlerince de göz ardı edilmesi mümkün değildir. Bu itibarla Horasan’ın Divan şairlerinin gözünde nasıl bir yer tuttuğu veya nasıl ele alındığı merak konusu olmuştur. Klâsik edebiyata mensup olan şairlerin hayal dünyasında Horasan’ın yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

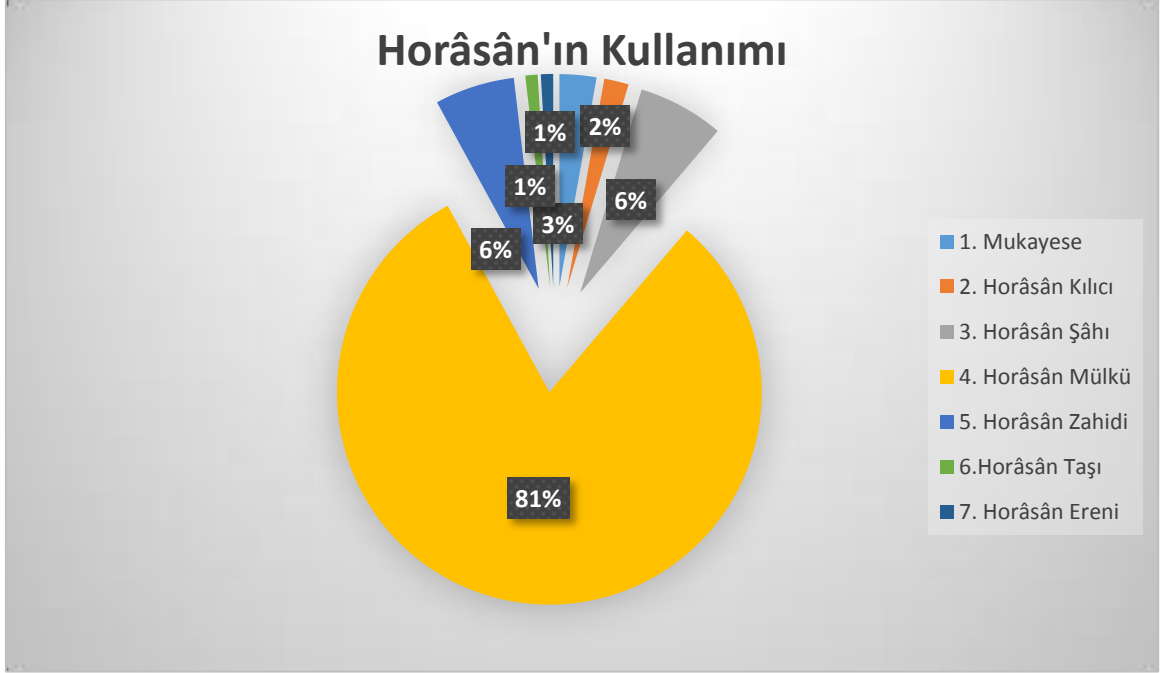
2. Klâsik Türk Edebiyatında Horasan

Bir kültür ve edebiyat havzası olan Horasan’ın tarihî, siyasî, edebî ve sosyal açıdan önemini ortaya konulduğu ilk bölümün ardından bu bölümde Klâsik Türk edebiyatında Horasan’ın nasıl ve ne şekilde ele alındığı konusu üzerinde durulacaktır.

Yapılan taramalarda² *Horasan* kelimesi toplamda 82 eserde karşımıza çıkar. Kelimenin kullanım şekillerini yedi başlık altında toplayabiliriz.

² Bu çalışma için taranan yerler: “metin bankası”, “e-kitap”, “teis”, “tebdiz”

1. Mukayese unsuru olarak Horasan
2. Horasan kılıcı
3. Şâh-ı Horasan
4. Şehir olarak Horasan (Horasan mülkü)
5. Horasan Zahidi
6. Horasan Taşı
7. Horasan Ereni

Tablo 1: Şiirlerde *Horasan*'ın Kullanım Şekilleri Oranı.

Grafikte görüldüğü üzere belirtilen başlıklar içerisinde şairler tarafından Horasan'ın daha çok bir "mülk" yani memleket, bölge, mekan olarak kullanıldığı görülmektedir. Mülk olarak Horasan'ın kullanımından sonra ise Horasan zâhidi ve Horasan şâhı gelmektedir.

Bölümlerde verilen şiir örneklerinin karışıklık olmaması adına kaynaklardan alınan şekillerine riayet edilmiştir.

A. Mukayese Unsuru Olarak Horasan

Horasan'ın kullanım özelliklerinden biri olarak mukayese unsuru ön plana çıkar. Bu mukayeselerde zaman zaman Horasan'ın bir zaman şiirin ve sanatın merkezi olması hasebiyle Türk şairlerin kendilerini Horasan şairlerinden üstün tutma çabası, zaman zaman da Türk şairlerin yazdıkları şiirleri bir otorite gibi kabul ettikleri Horasan şairlerince değerlendirilmesini istemeleri suretiyle ele alınmıştır. Örneğin 19. yüzyıl şairi Ankaralı Karârî (ö.1827)

kendisini tanımladığı bir şiirinde Şirâzlı ya da Horasanlı değil Ankaravîyüz diyerek menşeyini ortaya koymaktadır:

Şirâz u *Horâsânî* değil Ankaravîyüz
Ne surh-ı seriz ne severiz biz Alevîyüz
Bizler Hanefî mezheb ü sünnî-senevîyüz
Sır vermeyerek ser viririz ahde kavîyüz
Hâk-i kadem-i âl-i abâ Mustafavîyüz

Bû Bekr Ömer Osmân u Ali Murtazavîyüz (Çifci, 2017: 408)

Bir başka örnekte de 16. yüzyıl şairi Mostarlı Ziya'nın (ö. 1584) mukayese unsuru olarak Horasan'ı kullandığı görülür. Şair aşağıdaki örnekte kendisinin bu şekilde yazdığı şiirinin ne Şirâz'da ne de Horasan'da bulunamaz kıymette ve donanımda olduğunu ifade eder. Şairin sevgilisinin çektiği sürmenin tozu İsfahan'da bulunmaz kendisinin de bu şekil yazdığı şiirler Horasan'da bulunmaz:

Ey gözlerümün nûrî benü sürme tapundan
Hâk-i kademün kuhlı Sifehânda bulunmaz

Bu tarzda bir şi'r-i dil-âvîz Ziyâ'î

Hakkâ bu ki Şirâz ü *Horâsânda* bulunmaz (Gürgendereli, 2007: 149)

16. yüzyıldan başka bir örneğe de Edirneli Nazmî'de rastlanmaktadır. Bilindiği üzere Edirneli Nazmî'nin (ö. 1585-86?) bazı şiirlerinde *Sebk-i Türkistânî/Horâsânî* özellikleri görülür (Tombak, 2022: 210-328). Edirneli Nazmî aşağıdaki şiirinde Horasan'ı bir mukayese unsuru olarak ele alır. Şaire göre kendisi öyle bir gazel yazmıştır ki okuyanlar böyle bir gazel okuduğu için mutlu olacaktır. Öyleyse kendisinin bu gazelini Horasan'a iletmek gerekir:

Hâkden zerre-sifât cism-i za'îfüm götürüb
Yine ben mûrî güzergâh-ı Süleymâna ilet

Rûh-ı câmî dir-isen sûre safâlar ola şâd

Nazminün bu gazelin yûri *Horâsâna* ilet (Üst, 2018: 641-642)

B. Horasan Kılıcı

Horasan kılıcı, kaynaklarda eğri kılıç olarak da geçer. Selçukluların bölgeye girmesiyle birlikte İran coğrafyasında görülmeye başlayan eğri kılıç, tek yüzü keskin namlu ucuna doğru eğrilen bir yapıya sahiptir (Yıldız, 2020: 87). Osmanlı zamanına gelindiğinde ise bu dönem Türk kılıcının mükemmel formuna ulaştığı dönemdir. Dolayısıyla bahsedilen unsurun şiire de yansımış olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. 18. yüzyıl şairlerinden Seyyid Vesim, (ö. 1760) bu durumu aşağıdaki şekilde nazmetmiştir:

Kimse baş kurtaramaz pençe-i müjganından

Ganzeler her biri şemşir-i *Horasenidir* (Tuğluk, 2007:196)

Sevgilisinin kirpiklerini bir pençeye benzeten şair, o kirpiklerin pençesinden bir kimsenin baş kurtaramayacağını ifade eder. Sevgilinin ganzelerinin her birini bir Horasan kılıcına benzeten şair bu hususta kılıcın eğri ve keskin olan yapısını sevgilinin sadece muhatabının anlayacağı gamzeli bakışlarına benzetmektedir.

Horasan kılıcını kullanan diğer bir şair ise 19. yüzyıl şairlerinden olan Eşref Paşa'dır (ö. 1894):

Nümâyân kabzasında sûre-i Feth âyet-i nusret

Fürûzân saykalında cevher-i mevc-i *Horâsânî* (Tanrıbuyurdu, 2006: 82)

Âdeta bir kılıç tasviri yapan Eşref Paşa kılıcın kabzasında Fetih suresinin nakışlı olduğunu belirtir. Horasan dalgasının cevheri ise orada parlamaktadır. Şair, bu beyitte bir kılıç tasviri yapmakta ve içerisinde Horâsânî ibaresini geçirerek Horasan kılıcına atıf yapmaktadır.

C. Horasan Zahidi

Horasan, Anadolu'nun İslamlaşmasında etkin rol oynayan pek çok kişiye ev sahipliği yapmasının yanında tasavvufi ekollerin kurucularını yetiştiren bir coğrafyadır. Bu hususta özellikle Horasan, tasavvuf tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Örneğin İbrahim b. Edhem (ö. 809) ve Şekîk-i Belhî (ö. 809) bu bölgede yetişen ilk zahit kişiler olarak bilinir (Özsoy, 2014: 86). Bu bilgiler ışığında *Horasan zahidi* kavramının önemli bir anlamsal zemin ve boyuta sahip olduğu söylenebilir. Aşağıda incelenen şiirlerde tasavvuf tarihi içerisine

önemli bir yere sahip olan Horasan'dan gelen zahitlerin ne şekilde ele alındığı ortaya konulmuştur.

15. yüzyıl şairi Müridi'nin (ö. ?/?) aşağıdaki beyti bu hususta ele alınacak bir örnektir:

Didi ol biri *Horāsân* zâhidi

İbrahîm Edhem'dür ol bunda didi (Kılıç, 2005: 374)

Şiirinde Horasan zahidi tabirini kullanan şair, yukarıda bahsedilen bilgilere paralel olarak İbrahim Edhem'i de burada zikrederek Horasan zâhidi kavramına atıfta bulunur.

16. yüzyıl şairlerinden Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600) de Horasan ibaresini bu minvalde kullanır:

Yedi kalîçe cümle bî-sânî

Kimi Yezdî kimi *Horasânî*

Nemed-i heft-reng bir kıta

Mîzer-i ehl-i neng bir kıta

Yanî dervîşüz itmezüz inkâr (Arslan, 1998: 626)

Şair, kimi Yezîdî kimi *Horasânî* hepimiz biriz yani dervîşiz diyerek Horasanlı erenlere atıfta bulunmuş ve zahitlik makamında durumu ele almıştır.

Bağdad'dan Basra'dan gelmişdi erler

Horasan'dan dahi mübarek pirlere (Gönel, 2013: 47)

18. yüzyıl şairi olan Rusçuklu Zarifi (ö. 1795) de divanında Horasan'dan gelip Anadolu'da İslâmiyet'in yayılmasında önemli bir rol oynayan erenlere ve pirlere atıfta bulunur. Şair, Bağdat'tan, Basra'dan erlerin Horasan'dan da mübarek pirlere geldiğini ifade eder.

D. Horasan Mülkü

İslâmiyet'in Horasan'dan gelen dervişler aracılığıyla Anadolu'ya anlatılması, Horasan'ı önemli bir konuma getirmektedir. Oğuzlar arasında İslâmiyet'i halka anlatabilecek erginliğe sahip kimselerin bulunmaması sebebiyle İran ve Horasan'dan gelen din adamları aracılığıyla Türkler arasında Anadolu'da İslâmiyet'in yayıldığı görüşü bulunmaktadır (Uğur, 2020: 20). Bu gibi

sebeplerle klâsik Türk şiirinde de *Horasan* kullanımını önemli bir hâl alır. Taranan eserlerde de *Horasan*'ın bir mülk olarak kullanımını oldukça yaygındır.

Eldeki bilgiler ışığında *Horasan*'ı bir memleket bilinciyle kaleme alan ilk şairin Hoca Dehhâni (ö. ?/1401'den önce?) olduğu söylenebilir. Şair bu beyitte hükümdara seslenerek eşliğine yüz sürerek geldiğini ve onun hükümdarlığında *Horasan* memleketini görmek için ruhsat istediğini dile getirmektedir:

Yüz urup tapuna geldi icâzet vir ana şâhâ

Ki yine devletünde ben görem milk-i *Horâsânı* (Ersoy ve Ay, 2017: 68)

Şaha seslenen şair, yüz sürerek sultanın huzuruna gelmiştir. Kendisinden *Horasan* memleketini görebilmek için icazet ister. Şair esasında bu şiirinde hükümdarı övmektedir. Ancak bu beyitte ise menşei olan *Horasan* topraklarına hasret çekmektedir.

16. yüzyıl şair kadrosunda bulunan Ahmed Rıdvan (ö. ?/1528-1538?) ise Hüsrev ü Şîrîn adlı eserinde *Horasan* diyarına yer vermektedir:

Aña kırk biñ sipâhî virdi yoldaş

Ki birisi biñe tapaydı pâ-daş

Aña virüb şehen-şeh yahşi atın

Bile virdi *Horâsânun* berâtın

Felek hürşidini saymazdı zerre

Gurûrından dimezdi bahre katre

Hisâr idüb çerisi Belh şehrin

Horâsân mülkine saçmışdı zehrin (Tavukçu, 2000: 314)

Dönemin şahı, eserin kahramanına yahşi/güzel bir atla beraber *Horasan*'ın beratını yani yönetimini vermiştir. Bir başka beyitte ise Belh şehrini kuşatan birinin *Horasan* mülküne zehirler saçtığı ifade edilmektedir.

16. yüzyıldan bir başka şair Bâkî (ö. 1600) de divanında *Horasan*'a yer verir:

Hirâsân oldı ayân-ı *Horâsân* gözlerin açdı

Sabâ gerd-i siyâhın sürmesiyle İsfahân üzre (Küçük, 1994: 15)

Sabah rüzgarı esintisiyle siyah tozunu İsfahan üzerine sürmesiyle Horasan'ın önde gelenleri korkuyla beraber gözlerini açtı diyen şair, bir mülk olarak Horasan'dan bahseder. Bu örnekte şair İsfahan sürmesine atıf yapmaktadır.

Bir başka örnekte ise:

Esâs-ı mülki muhkem kıl kıbâb-ı kadri müstahkem

Binâ-yı bahtuna lâzımdur alsunlar *Horâsânı* (Küçük, 1994: 341)

Bâkî, bu şiirde bazı telkinlerde bulunur. Şaire göre Horasan mülkünü almak ülkenin temelini sağlamlaştıracak bir eylemdir. Bunun için evvela Horasan'ın ele geçirilmesi gerekir. Başka bir örnekte:

Hıtta-i Rûmdadur ırk-ı nihâl-i ikbâl

Özleme hâk-i *Horâsân* u Irâkı berü gel (Küçük, 1994: 185)

Şair, "İkbal, Rum ülkesindedir, Horasan ve Irak'ta değil." diyerek "Mutluluğu uzaklarda arama. Mutluluk burada, İstanbul'dadır." der. Rum ülkesinden kasıt mecaz-ı mürsel sanatıyla İstanbul'dur.

Horasan mülküne işaret eden diğer bir şair Fuzûlî'dir (ö. 1556).

Her dil-âver nâdir-i mülk-i *Horâsân* ü Irâk

Her mübâriz ser-hat-i mecmû'a-i Hindûsitan (Akyüz, Beker: 1997: 67)

Fuzulî bu beyitte Horasan ve Irak mülkündeki nadir cengaverleri ifade etmektedir. Savaşçıları yücelten şair aynı zamanda onları kendisine benzetmiştir. Esasında burada değerli olan Horasan memleketidir.

Şair Muhibbî (ö. 1566) de Horasan'ı mülk olarak şiirlerinde geçiren şairlerdendir:

Nebâtum şekkerüm gencüm bu âlem içre rencüm

Azizüm Yûsufum varum gönül Mısırındaki hânım

Sitanbulum Karamanum diyâr-i mülket-i Rûmum

Bedehşanum ü Kıpçagum ü Bagdadum *Horasanum*

Saçı varum kaşı yayum gözi pür-fitne bîmârum

Ölürsem boynuna kanum meded hey nâ-müselmânüm (Yavuz ve Yavuz: 2016: 68)

Dokuz beyitlik bir gazelin yedinci beytinde geçen Horasan ifadesi diğer bölgelerle birlikte zikredilmiştir. Şair, bölge isimlerini sayarken Horasan'ı da burada geçirerek Horasan'ı bir memleket olarak kullanır. Horasan memleketi kullanımı daha da arttırılabilecek örneklerle sahiptir. Ancak bu başlık altında yeteri kadar örnek kullanıldığından daha fazlasına lüzum görülmemiştir.

Bazı kullanımlarda da Horasan ibaresiyle esasında orada yaşayan halk kastedilir. Bu hususta 19. yüzyıl şairi Kütahyalı Vasfî'nin (ö. 1876) aşağıdaki beyti örnek teşkil etmektedir:

Bana rahm etmeyeli belde-i Kütâhiyye

Tutuşup Hind ü Yemen Çin ü Horasân aklar (Köksal, 2016: 67)

Kütahya beldesinde bulunanların kendisine merhamet etmemesinden ötürü Hint, Yemen, Çin ve Horasan mülklerinde bulunan halkların ağladığı ifade edilir. Burada Horasan ibaresiyle orada bulunan halk kastedilir.

E. Şâh-ı Horasan

Şâh-ı Horasan terkihiyle ekseriyetle kastedilen kişi İmam Rıza'dır. İmam Rıza, Mescid-i Nebevî'de meclisler kurup hayatını öğretimle geçirmiş bir şahsiyet olup hayatının son yıllarına kadar siyasetten uzak kalmıştır. Ancak h.816/m. 1413-14 yılında halife Me'mûn'un (ö. 833) davetiyle Merv'e gidip orada siyasete istemeyerek de olsa gitmek zorunda kalmıştır (Kılavuz, 1989: 436).

Hadis ilminde kaynak olarak babasını alan İmam Rıza; hadis, fıkıh ve tıp alanında sözü geçen ve devrin önde gelen şahsiyetlerindedir. İmam Rıza'nın ölümü üzerine de oldukça farklı söylentiler bulunur. Bazı kaynaklarda fazla üzüm yemesi, Şiî kaynaklara göre ise Ali b. Hişam tarafından verilen zehirli narı yemesi, başka bir rivayete göre ise bizzat halifenin kendisine verdiği zehirli nar suyunu içmesi sonucu vefat eder (Kılavuz, 1989: 437). Daha sonra hatırasını yaşatmak için Meşhed adı verilen bölgeye içi değerli taşlarla süslenmiş bir türbe yapılır ve burayı ziyaret etmek Şiîlerce günümüze kadar yaşatılan kutsal bir görev olarak kabul edilir (Kılavuz, 1989: 437). Bu minvalde 14. yüzyıl şairi Nesîmî'nin (ö. ?/1404-05) konuyla alakalı bir beytini örnek olarak vermek yerinde olacaktır:

Bir tavâf-ı ka'be-i Şâh-ı *Horasan* eyle bil

Hacc-ı Ekber hac yazıldı yâ Ali senden meded

Yanağın cennetin handân gülüdür

Zehî nergislerin ayyâra benzer (Ayan, 2002: 229).

Yukarıda da zikredildiği gibi İmam Rıza'nın türbesini ziyaret etme ritüeli şailerce büyük bir kutsallık taşımakta olup şiirde de kendisini göstermektedir. Halk arasında yaşatılan bir ritüelin şiirde geçmesi sosyal hayat ve edebiyat ilişkisini de ayrıca göstermektedir.

Bir başka örnekte yine 16. yüzyıl şairi Nev'i (ö. 1599), şâh-ı *Horasan* terkiğini kullanır:

Soñra şehîd-i Şâh-ı *Horâsân* idüp zuhûr

Hatm oldı anda 'izzet ü temkin ile vakâr (Tulum, Tanyeri: 1977: 144)

Yukarıda verilen bilgilerde İmam Rıza'nın bazı rivayetlere göre şehit edildiği bilgisi paylaşılmıştı. Bu durum klâsik Türk şiirine de bu şekilde intikal etmiş olmalı ki bazı örneklerde Şâh-ı *Horasan* terkiği şehit olarak geçmektedir.

Diğer bir örnekte de yine 16. yüzyıl şairi Hayreti (ö. 1534) tarafından kaleme alınmış bir beyitte:

İtdiler şâh-ı *Horâsân*'un ayağı tozını

Cân u dil çeşmine kühl-i Isfahân abdâllar (Çavuşoğlu, Tanyeri: 1981: 15)

Şâh-ı *Horasan*'ın ayağının tozunu abdalların gözüne sürme ettikleri ifade edilir. Şâh-ı *Horasan* terkiğinin kullanımı ve örnekleri daha arttırılabilir.

Bunların yanında Şâh-ı *Horasan* terkiğinin İmam Rıza için kullanılmadığı örnekler de bulunmaktadır.

O dâver kim sözü burhân-ı kâti' kendi lâyıkdır

Silahdâr etmege şemşirine şâh-ı *Horasân*'ı (Kurtoğlu, 2004: 246)

Yukarıdaki örnek 17. yüzyıl şairi Lebîb (ö.1702/03) tarafından nazmedilmiş bir beyittir. Anlaşıldığı üzere bir yöneticinin tarifini/tanımını yapan şair, onun sözlerinin muhakkak kesin delillerle olduğunu ifade eder ve *Horasan*'ın şahının

kendisine ancak silahtar olabileceğini ifade eder. Bu noktada Horasan kılıcına yapılan atıfı da burada zikretmek yerinde olacaktır. Yine başka bir örnekte:

İtse âheng-i horâsân dil-ber

Âdemi şâh-i Horâsân eyler (Kutlar, 2017: 278)

18. yüzyıl şairi Sâmi (ö. ?/?) tarafından kaleme alınmış olan beyitte bir dilber tarifi yapan şair, belirtilen özellikleri hayata geçirdiği takdirde normal bir insanı bile Horasan şahı yapabileceğini ifade eder.

Buradaki örneklerde Şâh-ı Horasan tabirinin İmam Rıza için değil de Horasanın şahı tamlaması için kullanıldığı müşahade edilmektedir.

F. Horasan Taşı

Kiremit kırığı, tuğla ve buna benzer yapı maddelerinin kireçle karıştırılması sonucu ortaya çıkan harca Horasan harcı denilmektedir (Çamlıbel, 1998). Tarihte ilk harç olarak çamur kullanılmıştır. Romalılar dönemine gelindiğinde ise çamur yerine artık kireç harcı kullanılır. Romalılar döneminde bu harca “Roman” harcı denirken daha sonraları renginin Horasan topraklarına benzemesi dolayısıyla Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde “Horasan” harcı adıyla anılmıştır (Çamlıbel, 1983). Anadolu’da sıklıkla kullanılan ve tarihe mâl olmuş bu harcın ya da taşın klâsik şairlerce kullanımına az da olsa rastlanır.

Bu hususta ilk örnek 16. yüzyıl şairi Emrî’den (ö. 1575) gelir. Emrî, divanında Horasan ilinin taşına atıf yapmaktadır:

Gam-ı la’lünle kan yutup ölenler çokdur ol yirde

‘Aceb mi la’l-i sürh olsa Horâsân ilinüñ taşı (Saraç, 2017: 288)

Divan edebiyatının sık kullanılan istiarelerinden birine sahip olan bu beyitte sevgilinin dudağından kan yutup da ölenler çoktur. Horasan’ın taşının da bu renk olması elbette ki şaşılacak şey olmamalıdır. Bu örnekte Horasan taşının renginin muhtevası hakkında bilgi sahibi olunur. Horasan harcı kırmızı renge yakın bir renge sahiptir. Bu renginin sebebi onun hammaddelerinden kaynaklanmasına karşın divan şairlerinin hayal dünyasındaki tasvire göre bu, sevgilinin dudağından kaynaklanmaktadır. Diğer bir örnek 19. yüzyıl şairi Celâlî’den (ö. ?/1863) gelmektedir. Celâlî, o dönemdeki taşların Horasan döşeli olduğunu ifade eder:

Cuma’dan çıkınca kavim kardaşlar,

Horasan döşeli binalar taşlar,

Kuzu büryaniyle baharlı aşlar,

Bir anda hâk'ile yeksana gitti (Haşlak, 1963: 40)

Örnekten anlaşıldığı üzere o dönemdeki taşların Horasan taşıyla döşeli olduğu açıkça ifade edilir.

G. Horasan Ereni

Horasan Erenleri ifadesiyle, Horasan bölgesinden önce Anadolu'ya daha sonra Balkanlara giden öncü Müslümanlar kastedilir. Kaynaklarda da geçen *Horasan Erenleri* tabiriyle melâmet anlayışını benimseyen sûfiler kastedilir (Çetin, 1998: 240). Yine Âşıkpaşa-zâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ında Osmanlı'nın kuruluşu aşamasında faaliyet gösteren zümrelerden birinin Horasan erenleri olduğu ifade edilir (Çetin, 1998: 240). *Horasan Erenleri* ifadesi daha çok âşıkların kullandığı bir ifade gibi görünse de kimi Klâsik şairler de şiirlerinde bu ifadeye yer vermiştir.

İlk örnek şair Resmî'den (ö.1783) gelmektedir:

Doksan altı bin *Horasan* pîrleri irşâd eder

Meks olan emâneti alıp Rûm'a gider

Ol erenler çektiler hayli te'essüfle keder

Aldı pîrinden icâzet nev-tarîk icâd eder

Dürr-i deryâ-yı hüviyyet mazharı sırr-ı 'Ali (Ergun, 1931: 112)

Şair, bu örnekte, Horasan pîrlerinin emaneti olarak Anadolu'ya geldiklerinden ve bu erenlerin oldukça sıkıntı çektiklerinden bahseder.

Başka bir örnekte 19. yüzyıl âşıklarından Sefil Ednâ'nın (ö. ?/1882) bir nefesinde Horasan ereni ifadesi göze çarpar:

Horasan erenin medhin ederim

Cümlenin muradın ver Hızır Abdal

Dertliyim derdime dermana geldim

Cümlenin muradın ver Hızır Abdal (Demircan, 1997: 143)

Horasan erenlerini öven şair onların muradını Hızır Abdal'dan istemektedir. Dertine derman arayan şair Hızır Abdal'dan bütün dertlerine derman ister.

SONUÇ

Sonuç itibarıyla tarihî, coğrafi ve edebî zenginliğiyle oldukça uzun yıllar boyunca göz önünde bulunan Horasan'ın klâsik Türk şiirinde nasıl ve hangi şekillerde ele alındığı ortaya konulan bu makalede şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Horasan'ın ana hatlarıyla yedi farklı şekilde kullanımı tespit edilmiştir. Bunlar;

1. Mukayese Unsuru Olarak Horasan'ın Kullanımı
2. Horasan Kılıcı
3. Horasan Zahidi
4. Horasan Mülkü
5. Şâh-ı Horasan
6. Horasan Taşı
7. Horasan Ereni

Mukayese unsuru olarak ele alınan Horasan, zaman zaman şiirin ve sanatın merkezi olması hasebiyle şairlerin kendilerini oralı şairlerden üstün tutma çabası şeklinde zaman zaman da yazılan şiirlerin oraya gönderilip değerlendirilmesi suretiyle ele alınır.

Horasan kılıcı ise bahsedildiği üzere eğri kılıç olarak da ele alınır. Osmanlı döneminde ise bu kılıcın mükemmel formuna ulaştığı bilinir. Bu noktada Horasan kılıcının sevgilinin gamzeli bakışına benzetildiği ya da bir güç simgesi olarak bu kılıcın kullanıldığı görülür.

Horasan, Anadolu'nun İslamlaşması noktasında etkin rol oynayan pek çok kişiye ev sahipliği yapması yönüyle önemli bir coğrafyadır. Dolayısıyla buradan yetişen zahit kimselerin göz ardı edilmesi mümkün değildir. Horasan zahidi bu bağlamda kullanılan kavramlardandır.

Horasan'dan gelen din adamları aracılığıyla Türkler arasında Anadolu'da İslâmiyet'in yayıldığı görüşü yaygın bir görüştür. Bu bağlamda Horasan mülkü önemli bir hâl almaktadır. Zaten yapılan taramalarda Horasan mülkünün diğer kullanımlara oranla çok daha fazla kullanıldığı yukarıdaki tabloda gözler önüne serilmiştir. Şairler bazen Horasan topraklarına hasret çekerken bazen de Horasan mülkünün ülkenin temelini sağlamlaştırmak için oldukça önemli olduğu gibi çeşitli kullanımlara şiirlerinde yer verirler. Bu örnekleri arttırmak mümkündür.

Şâh-ı Horasan kullanımı da Horasan mülkünden sonra sık kullanılan tabirdir. Şâh-ı Horasan ile kastedilen kişi ekseriyetle İmam Rıza'dır. Zaten kullanımlara bakıldığında İmam Rıza'nın türbesinin ziyaret edilmesinin oldukça önemli bir

vazife olduğu bilgisi bizi bu noktaya ulaştırır. Bazı örneklerde de Şâh-ı Horasan terkininin şehit ile birlikte kullanılması İmam Rıza'nın bazı rivayetlere göre şehit edilmesi hadisesine atıf olduğu görülmüştür.

Horasan taşı kiremit kırığı, tuğla ve buna benzer yapı maddelerinin kireçle karıştırılması sonucu ortaya çıkan bir taştır. Şiirlerde Horasan taşının renginin sevgilinin dudaklarından kaynaklandığı ve 19. yüzyılda binaların Horasan taşıyla döşendiği gibi örneklerle rastlamak mümkündür.

Horasan erenleriyle Horasan bölgesinden önce Anadolu'ya sonra Balkanlara giden öncü Müslümanlar kastedilir. Yine Horasan erenleri tabiriyle melâmî sûfilerin kastedildiği kaynaklarda görülür. Bu bağlamda Horasan erenleri kullanımı da şiirlerde görülür. Bu erenlerin zaman zaman sıkıntı çektiği zaman zaman da övüldüğü örnekler bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

ABDÜLMELİKİYÂN, Muhammed Rızâ; KİYÂNÎ, Hamid (1393/2013). *Sebk-hâ-yı Şî'r-i Fârsî*, Tahran: Tahran Büyükşehir Belediyesi Sosyal ve Kültürel İşler Müdürlüğü.

AKYÜZ, Kenan; Beker, Süheyl (1997). *Fuzûlî Divanı*, Ankara, Akçağ Yayınları.

ARSLAN, Mehmet; AKSOYAK İ.Hakkı (1998). *Gelibolulu Âlî Riyâzü's-Sâlikîn*, Sivas: Dilek Matbaacılık.

AYAN, Hüseyin (2002). *Nesîmî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

BABACAN, İbrahim (2012). *Klâsik Türk Şiirinin Son Baharı Sebk-i Hindî*, Ankara: Akçağ Yay.

ÇAMLİBEL, Nafiz (1983). *Geleneksel Yapılarda Stabilitenin İyileştirilmesi*, İstanbul: Birsan Kitabevi.

ÇAMLİBEL, Nafiz (1998). *Sinan Mimarlığında Yapı Strüktürünün Analitik İncelenmesi*, İstanbul: YTÜ Basım Yayın Merkezi.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed; Tanyeri, M.Ali (1981). *Hayretî Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

ÇETİN, Osman (1998). "Horasan", İslam Ansiklopedisi, Cilt 18, 234-241.

ÇİFTÇİ, Ömer (2017). *Hatimetü'l-eşar*. Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı.

DEMİRCAN, M. Necati (1997). *Sivas Kaynaklı Cönkler Üzerinde Tetkik*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ŞECİÎ, Puran (1340/1922). *Sebk-i Şi'r-i Pârsî der-Edvâr-ı Muhtelif*, Şiraz: Çâp-ı Musevi.

ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1931) *Bektaşî-Kızılbaş Alevî Şairleri ve Nefesleri*, İstanbul: Maarif Kitaphanesi.

ERSOY, Ersen; AY, Ümran (2017). *Hoca Dehhânî Divanı*. Ankara: TÜBA

GÖNEL, Hüseyin (2013). *Rusçuklu Zarîfi Divanı*. Ankara: Grafiker Yay.

GÜRGENDERELİ, Müberra (2007). *Şeyh-i San'an Mesnevisi (Mostarlı Ziya'i)*, İstanbul: Kitabevi Yay.

HAŞLAK, Salim (1963). *Halk Ozanı Bayburtlu Celâlî*. Ankara: Dernek Yay.

KILAVUZ, Ahmet Saim (1989). "Ali er-Rıza", İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, 436-438.

KILIÇ, Atabey (2005). *Müridi ve Pend-i Rical Mesnevisi/İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*, Kayseri: Akademi Kitabevi.

KILIÇ, Filiz; BÜLBÜL, Tuncay; KÖKEL, Coşkun (2008). *Ana Hatlarıyla Horasan'dan Anadolu'ya Alevîlik ve Bektaşîlik (Erenler, Evliyalar, Ocaklar, Ritüeller ve Tarihi Süreç)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları

KÖKSAL, Mehmet Fatih (2016). *Kütahyalı Vasfî Divanı*, Ankara: Kesit Yayınları.

KURTOĞLU, Orhan (2004). *Lebib Divanı (Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KUTLAR, Fatma Sabiha (2017). *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi*, Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı.

KÜÇÜK, Sabahattin (1994). *Baki Divanı*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

YAHAKKÎ, Muhammed Ca'fer (1388/2009). “*Dâniş-nâme-i Zebân u Eded-i Fârsî, “Sebk-i Horâsân”*”, Tahran.

ÖZSOY, Naci (2014). “İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Horasan Melâmîliği ve Anadolu’da Bir Melâmî Karakter: Zembilfroş”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2, 85-99.

SARAÇ, Yekta (2017). *Emrî Divanı*, Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı.

ŞEMİSÂ, Sîrûs (1374/1996). *Sebk-Şinâsî-i Şî'r*, Tahran: İntişârât-ı Firdevs.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1976). *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitapları.

TANRIBUYURDU, Gülçin (2006) *Eşref Paşa Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

TAVUKÇU, Orhan Kemal (2000) *Ahmed Rıdvan, Hüsrev ü Şirin (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

TOMBAK, S. Anıl (2022). *Klâsik Türk Şiirinde Sebk-i Türkistani/Horasanî (Türkistan/Horasan Üslubu)*, Doktora Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

TUĞLUK, İbrahim Halil (2007) *Abbas Vesîm Efendi; Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

TULUM, Mertol; TANYERİ, M. Ali (1977). *Nev'i Divan Tenkidli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

UĞUR, Ahmet (2020). *Klâsik Türk Şiirinde Bektaşilik*, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları

ÜST, Sibel (2018) *Edirneli Nazmi Divanı*, Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı.

YAVUZ, Kemal; YAVUZ, Orhan (2016). *Muhibbi Divanı Bütün Şiirleri Cilt 1*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

YILDIZ, Batuhan (2020). “Hunlardan Osmanlı Dönemine: Türk (Eğri) Kılıcının Gelişim Süreci”, *Harp Tarihi Dergisi*, S.2, 59-110